

Oleg Georgiev

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Tsocho Boyadzhiev: The Other Middle Ages

Abstract: This book is the result of a university course titled *Cultural Anthropology of the Western European Middle Ages* taught for more than two decades at the Faculty of Philosophy by Prof. Tsocho Boyadzhiev with the support of Assist. Prof. Toni Nikolov. The relevance of the topic stems from the conviction of the two lecturers that: “philosophy is a form of understanding of life that grows out of and builds on what we may call universals or intuitions of culture.” The book is an attempt at showing the thematic scope of thinking and the worldview of medieval man, as reflected in chronicles and other authentic texts of that era.
Keywords: Middle Ages, cultural anthropology, God, man, medieval philosophy and culture

Олег Георгиев

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Цочо Бояджиев: Другото Средновековие

Няма нищо по-малко актуално от средновековната философия. Въпреки научната литература, която се обогатява редовно през последните няколко десетилетия, тя (тази философия) е все така отсъстваща в съвременната култура и съвременното мислене, и остава много по-отдалечена (за нас) от философията на древните гърци.

Il n'est rien de plus inactuel que la philosophie médiévale. Malgré une littérature savante qui s'enrichit régulièrement depuis quelques décennies, elle est plus absente, plus lointaine de la culture et de la pensée que celle des premiers Grecs.

Pierre Alféri 1989

На изследователите или просто на почитателите на средновековната философия и култура често се гледа като на персонаж от историята на невропсихолога Оливър Сакс „Мъжът, който взе жена си за шапка“ (Sacks 1987) от книгата му със същото заглавие, публикувана през 1986 г. Пациентът страда от неспособност да възприема адекватно заобикалящия го сетивен свят и да отсъжда правилно за нещата като за налични „тук и сега“. В резултат на това, той живее в някаква абстрактна „реалност“, в която хората и предметите не изглеждат така, както ги възприемат другите, или пък изобщо отсъстват, а редът в такъв свят се постига най-често с помощта на музиката: болният използва „универсален посредник“ – песен или тананика мелодия, за да извършва успешно всекидневни действия като обличане, сутрешен тоалет или хранене: „той си има песен за всичко“, споделя съпругата му.

Още през XIX век швейцарският историк на културата Якоб Буркхардт (1818-1897) описва средновековните хора в книгата си: *Култура и изкуство на Ренесанса в Италия* като страдащи от подобен синдром:

През средните векове двете страни на самосъзнанието – тази, насочена към света, и тази – към вътрешния мир на самия човек, лежат сякаш под едно общо покривало, сънувайки или полубудни (Буркхарт/Burkhardt 1987: 125).

Нещо повече, според критиците на Средновековието, днес почитателите на средновековната философия и култура наподобяват на страдащи от подобно заболяване: изоставили „истински значимите“ философски теми, те са се посветили на изследването и описанието на една също толкова „абсурдна“ и „нереална“ епоха, известна като „тъмните векове“. На всичко отгоре, редът и хармонията в този свят се постигат, подобно на чудното въздействие на музиката върху пациента на Оливър Сакс, с въвеждането на универсален посредник, който изостря докрай съпротивата и несъгласието срещу Средновековието – този свят е дело на един всеблаг Бог. Така, сякаш изоставили напълно реалността, медиевистите изследват някакъв свой, въображаем свят, предизвикан от абсурдна и с нищо обяснима абстрактност на възприятията, която не им позволява да видят индивидуалното и конкретното в реалната му същност и това парализира способността им да оценяват правилно историко-философската традиция.

Имайки предвид казаното, може да се предположи, че на пръв поглед книгата на проф. Цочо Бояджиев *Другото Средновековие* е пълна загуба на време за читателя. И наистина, като начинание, опитът да се представи някакво „друго“ Средновековие изглежда толкова безсмислен, колкото безсмислено е и усилието да се изследва тази епоха. Правилният въпрос тогава сякаш възниква спонтанно: Заслужава ли си да се занимаваме със Средните векове и ставалото в тях да бъде изследвано? С двойно по-голяма настойчивост този въпрос звучи по отношение на тема като: „културна антропология на Средновековието“.

Всъщност едно от големите достойнства на тази книга е, че тя дава възможност на питащите да намерят свой собствен отговор на поставените въпроси, но без да бъде дидактична. Тя е резултат на четен в продължение на повече от две десетилетия университетски курс: „Културна антропология на Западноевропейското средновековие“ във Философския факултет от професор Цочо Бояджиев, с подкрепата на асистент Тони Николов. Актуалността на тази тема произтича от убеждението на двамата преподаватели, че:

... философията е форма на животоразбирането, тя израства от и се надгражда над онова, което бихме могли да наречем универсалии или интуиции на културата.

Казано по-просто, книгата е опит да се покаже тематичният обхват на мислене и световъзприемане на средновековния човек така, както е отразен в хрониките, летописите или останалите автентични текстове от онази епоха. Стара истина е, че обикновено изследователите се съсредоточават върху най-значимите лица, събития или текстове, които представляват „визитната картичка“ за даден исторически период като пренебрегват всичко онова, което остава в графата съпътстваща или „фонова“ култура. С това сякаш „заскобяваме“ реалността на изследвания времеви период и сами поставяме граници върху неговото разбиране, свеждайки ги до теологията, философията, литературата, музиката или поезията, т.е. областите, до които се отнася творчеството на съответното „голямо име“. Така превръщаме всичко останало в „незначително“, в „неразлично“ и „сливащо-се-в-едно настояще“, и затова оставащо извън предмета на интерес.

Разбира се, този интерес на медиевистите към знаковите лица от Средновековието далеч не е случаен, защото изследваните автори притежават определен s t a t u s.

По подобие на своите предшественици от Античността, те са избрали да следват едно специфично и удовлетворяващо мислещия човек състояние на *наслада* – насладата на философа от търсенето и откриването на мъдростта. Впрочем същата наслада от знанието за спасителната сила и мъдростта на вярата е изпитвал и университетският интелектуалец, посветил се на теологията като най-висше знание. Именно това състояние – *status* – възпитаниците на университетите са превърнали в „занаят“, който изисквал определени усилия и по думите на Ален де Либера – в „интелектуална аскеза“, крайната цел на която е *ibi statur* (нека спрем на това), т.е. истината и мъдростта.

Така обаче изглежда, че всички останали хора, областите на човешка активност и тематичните цялости от всекидневния живот не притежават необходимия *status*, който да ги направи достойни за изследване. Но така ли е наистина? Ако погледнем съдържанието на книгата, ще видим, че темите там притежават свой собствен „статут“, защото те отразяват онзи свят, който е пред „погледа на човека“ или бива изследван от „очите на ума“. За средновековния човек – и това е два пъти по-ясно за него – знанието за този свят не може да бъде „безсъдържателно“, тъй като всичко е „съществуващо“, защото е дело на Твореца и отразява творческата сила на Словото. Самият свят тогава е създаден, напомня ни Цочо Бояджиев, „текстуално“ и според метафората на Хуго от Сен Виктор, е „книга, написана от Божията ръка“.

Светът като книга е базисна метафора на средновековното световъзприемане... Светът-книга, тъкмо поради това, и не може да бъде глухоням кодекс. С всеки свой елемент – небесните тела, ветровете, птиците, водите, тревите – творението прогласява: „Бог ни създаде“. Това е неговото оправдание. Това е и нормата на неговото съществуване (Бояджиев/Boyadzhiev 2021: 19).¹

Разбира се, това внимание към света като „сътворен от нищо“ постепенно ще отслабва в следващите векове, но тогава той ще придобие нов, научен „статут“ като обект на изследване от новоевропейската физика и философия.

От гледна точка на тематично разнообразие *Другото Средновековие* на Цочо Бояджиев наподобява средновековна „сума“. Темите в нея имат отношение към области като: креационизъм, космология, антропология, натурфилософия, теология, философия и пр., но разгърнати в един специфично „популярен“, ориентиран към представите на обикновения човек план. Авторът в никакъв случай не е скучен архивар-палеограф, мечтаещ да ни впечатли с обследване, разчитане и оповестяване на всички средновековни източници. По тази причина книгата сякаш не представлява задълбочено научно изследване и може да създаде впечатление за „лековатост“ и „повърхностност“. Но всеки, който навлезе в текста, веднага ще си даде сметка, че зад тази „лековатост“ всъщност стои огромна по обем изследователска работа, която е включвала прочитането и обследването на внушително количество изворови свидетелства. На практика, именно в тази лекота, с която тече разказът на автора, виждам едно от най-големите достойнства на текста, защото тя е плод на дългогодишни изследвания и му позволява да си „играе“ с материята. Това се вижда и от съдържанието: „Думите и нещата“, „Бог и творението“, „Сътвореният свят. Символизъм. натурализъм, мистика“, „Вторичните причини“, „Злото и неговите лица“, „Човекът“, „Болното тяло и душата“, „Храната и облеклото“, „Телесните удоволствия“ и пр. Интересното тук е и че при разглеждането на някои въпроси, Цочо Бояджиев сам споменава неизследваните от него докрай страни от описваната тема и отправя покана към читателя/слушателя при желание сам да

¹ Бояджиев, Ц. Другото Средновековие. Лекции по културна антропология на Западноевропейското средновековие. София: Комуникус 2021, 424 с. ISBN 9786192240318.

продължи с проучванията. Като цяло, всички тези области имат за цел да пресъздадат един, по възможност, автентичен портрет на света на средновековния човек.

Това, което ще видим изобразено на този портрет обаче, изглежда не просто странно за съвременния човек: понякога то поразява с абсурдното си невежество и на първо място с липсата на „здрав разум“. Достатъчно в същата посока ще е да споменем, че дори в средновековния университет се провеждат дискусии, посветени на въпроси като: Колко ангела/демона могат да се съберат на върха на една игла? Може ли Бог да знае повече от онова, което знае? Оглупяват ли още повече невежите хора по пълнолуние? Все питания, които подсилват усещането, че наистина си имаме работа с „тъмни векове“. Но проблемът не е само в предмета на чудатите дискусии: често ще чуем да определят Средновековието и като време на „шизофренна“ раздвоеност на мисленето, на което е свойствена една двойственост на перспективата на възприемане. Причината за подобна амбивалентност е символизмът.

Средновековният човек живее тъкмо в такъв свят – единен, ала двупластов. Тъкмо поради това символизмът е най-естественият за него тип светогледна реакция (Бояджиев/Boyadzhiev 2021: 64).

Погледнато по-общо, можем да кажем, че разликите с традиционните модерни нагласи към света не свършват дотук. Нека се спрем на един пример, в който проличава особено много „различността“ в мисленето на онова време: темата за отношението към тялото. Съвременният свят е издигнал в култ идеала за красота, включващ тренираното, подложено на диети и здравословно хранене, тяло, което излъчва сексапил в телевизионните реклами. Сега нека чуем какво е например мнението на авторите от Високото средновековие за женската красота:

Естетическият канон на женската красота включва неотменно русите коси. При все това, макар и по-рядко, в литературата се споменават и красиви брюнетки. Напротив, рижият цвят рядко се освобождава от негативния си морален знак и червенкосата красавица задължително се представя като твърде невъздържана скандалджийка (Бояджиев/Boyadzhiev 2021: 223).

На пръв поглед сякаш всичко е наред. Би било погрешно обаче да търсим корените на отношението към тялото според подобни „естетически критерии“. Напротив. Средновековното разбиране за телесността е радикално безпощадна по своя характер:

Тялото – това е светът, а светът, ако и сам да не е зло (защото е божествено творение), лежи в злото. Светът лежи в злото, защото тъкмо там са разстлани мрежите на порока, там се плетат козните на дявола, там душата на християнина се поддава на съблазънта и се увелича в геената. ...Най-ужасното е, че телесните радости са мимолетни, че времето на насладите отлита шеметно, празникът на плътта отшумява бързо, щастието блясва за миг и угасва в неизбежната катастрофа, в страданието и смъртта (Бояджиев/Boyadzhiev 2021: 213-214).

Ала разказът за тялото не бива да спира дотук – то има и своите достойнства. Въпреки тленността и греховността на плътта,

ние все пак не бива да забравяме, че тялото е творение Божие и следователно е нещо добро и прекрасно, че спасението е благовестено не само за душата, ами за целия човек, че възкресението в края на времената ще бъде в плът (Бояджиев/Boyadzhiev 2021: 215).

Необходимостта от подобна реабилитация на тялото няма единствено теологически измерения; тя е и чисто психологически елемент от стратегията за възстановяване на така необходимото за всеки човек напомняне за достойнството на живота. Защото

животът на всяко живо същество е също дело на Твореца и той не може да бъде лошо нещо в онтологическата си дълбина; той става „добър“ или „лош“, когато наложим върху него мярата на нашето живеене.

Въпросът е, че именно такова двойствено възприемане на тялото поражда и множеството митове за средновековната представа за измеренията на телесното, така както се проявяват в любовта, брака и сексуалността. Тези митове, според Цочо Бояджиев, отразяват историческата санкция на миналото, възприета от античния, римския или раннохристиянския морален кодекс, осъждащи моралната разпуснатост и плътските удоволствия (Бояджиев/Boyadzhiev 2021: 276-280). Извънбрачните връзки, предбрачното съжителство и всички форми на похот в поведението на мъжа или жената са санкционирани от средновековните институции: църковни или градски. Ясно е, пише Цочо Бояджиев, че при такова строго нормиране на сексуалния живот като девиантни ще бъдат схващани многобройни поведенчески форми (с. 283).

Темата за измеренията на телесността през Средновековието показва, че една от възможностите да се теоретизира върху тази стара, колкото самата философия, проблематика получава своето разгръщане по един неочакван за читателя на *Другото Средновековие* начин: не само с позоваване върху средновековните философски и теологически учения за сътворяването на човека, отношението душа-тяло, идеята за човека микрокосмос и пр., но и с помощта на културно-антропологическата перспектива. Следователно, за да разберем интелектуалния хоризонт на средновековния човек, трябва да се научим да удържаме разнообразието от видовете изразност и начините на представяне на човешкото, да изхождаме от вътрешните тенденции, за да може да направим цялото разбираемо. В този смисъл, достигналите до нас свидетелства на интелектуалната история задължават историка на философията да подхожда към тях систематично, но не като набор от сухи и безлични факти (което често се изтъква като особено достойнство на проучването), защото те сами по себе си са безсъдържателни и макар да са неотменна част от всяко изследване, закриват истинското лице на „станалото тогава“, свеждайки го до дати и имена.

Струва ми се, че това е пътят, който е следвал Цочо Бояджиев в *Другото Средновековие*, за да се противопостави на едно пагубно предубеждение, все още валидно в масовото съзнание по отношение на Средновековието: че всичко станало и „произведено“ там следва да се третира според рамките на една предварително наложена идеологическа рамка. Че все още не можем дори да допуснем възможността, Средновековието да притежава „друго“ лице, различно от онова, в което единствено „горят кладите на инквизицията“, „църквата е оковала свободомислието в оковите на вярата“, а „науката и научните знания са заместени от суеверия и обскурантизъм“.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 2021: *Бояджиев, Ц. Другото Средновековие*. София: Комунитас (Boyadzhiev 2021: *Boyadzhiev, Ts. Drugoto Srednovekovie*. Sofia: Komunitas).
- Буркхарт 1987: *Буркхарт, Я. Култура и изкуство на Ренесанса в Италия*. София: Наука и изкуство (Burkhart 1987: *Burkhart, Ya. Kultura i izkustvo na Renesansa v Italia*. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Alféri, Guillaume 1989: *Alféri, P., Guillaume d'Ockham. Le singulier (Philosophie). Avant-propos*. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Sacks 1987: *Sacks, O. W. The Man Who Mistook His Wife for a Hat and Other Clinical Tales*. New York: Harper & Row.